

Nieuwsbrief

Vlinderwerkgroep Drenthe

jaargang 28 – nummer 1 – voorjaar 2018

Van de bestuurstafel

Ate Dijkstra en Ben Hoentjen

Tijdens de eerste bestuursvergadering dit jaar, begin januari, zaten we er verslagen en verweesd bij, zo kort nog na de afscheidsbijeenkomst en begrafenis van Minko. Zijn overlijden is niet alleen een grote klap voor de nabestaanden maar ook voor de Vlinderwerkgroep. Als secretaris was hij zeer consciëntieus en een spin in het web wat betreft de activiteiten van de Vlinderwerkgroep.

‘Hoe verder, nu we het zonder Minko moeten doen?’ is sindsdien nog steeds een belangrijk bespreekpunt op onze maandelijkse vergaderingen. Geleidelijk hebben we de draad weer een beetje kunnen oppakken, vooral dankzij de hulp van Hanny en Ton Schoenmaker. Zij waren meteen bereid, in overleg met Nienke en naaste familieleden, het digitale archief van Minko, met al die gegevens, documenten en foto’s te inventariseren en veilig te stellen. Omdat Ton vorig jaar het beheer van de gegevens van het nachtvlinderatlasproject op zich had genomen was hij gelukkig al een beetje thuis in Minko’s bestanden. Als beheerder van de website van de Vlinderwerkgroep kon ook Hanny allerlei noodzakelijke aanpassingen snel doorvoeren.

Zie ook de oproep op bladzijde 16.

Mannetje Oranjetipje op Hondsdraf (Foto: Minko van der Veen)

Inhoud

• Van de bestuurstafel, <i>Ate Dijkstra en Ben Hoentjen</i>	1
• Agenda Najaarsbijeenkomst maandag 23 april	1
• In memoriam Minko van der Veen, <i>Ate Dijkstra namens het bestuur Vlinderwerkgroep Drenthe</i>	2
• De nieuwe dagvlinderatlas is af: hoe gaan we verder? <i>Ate Dijkstra</i>	3
• Over de zoektocht naar de Valkruidmineermot, <i>Ben van As</i>	5
• Hoe vlogen in Drenthe de nachtvlinders in 2017? <i>Ton Schoenmaker</i>	8
• Nachtvlinders: uitdagingen genoeg in 2018, <i>Eef Arnolds</i>	10
• Vlinders in de kunst en literatuur, <i>Ate Dijkstra</i>	12
• Versterking en verjonging bestuur noodzakelijk, <i>Ate Dijkstra</i>	16
• Colofon	16

Uitvoering motie-Boerenlandvlinders

Eind maart zijn we samen met Ru Bijlsma op het provinciehuis geweest om bijgepraat te worden over de voortgang van de uitvoering van de Boerenlandvlinder-motie. In de loop van april krijgen de leden van Provinciale Staten hierover een brief van het college van GS met voorstellen om de verdere achteruitgang van de boerenlandvlinders (en de natuur in het buitengebied als geheel) te stoppen en de biodiversiteit in het agrarisch gebied weer op te krikken.

Programma Voorjaarsbijeenkomst

maandag 23 april 2018 19:30 uur

‘De Klipper’, Hoofdweg 24, Zwiggelte
www.deklipper.com

1. Opening
2. In memoriam Minko van der Veen (*Ate Dijkstra*)
3. ‘Dagvlinders van Noord-Drenthe’, een film van Minko van der Veen
4. Dagvlinderprojecten in 2018 (*Ate Dijkstra*)
5. Pauze
6. Bladmineerders (*Ben van As*)
7. Nachtvlinders: onze uitdagingen in 2018 (*Eef Arnolds*)
8. Sluiting (uiterlijk 22:00 uur)

Leuke zaken voor de ‘verloting’? Neem ze mee!

Datum najaarsbijeenkomst: woensdag 21 november 2018

Dit hoopt het college via vier lijnen te bereiken:

- Toekomstgerichte landbouw: verduurzaming, ook met het oog op biodiversiteit
- Educatie en voorlichting
- Voorbeeldgedrag van de provincie
- Stimulering (ook door financiële ondersteuning) van projecten van onder op, zoals Bloeiend Benneveld.

Bij het verschijnen van deze Voorjaarsnieuwsbrief weten we nog niet welke concrete voorstellen daarbij horen. In een van de komende digitale nieuwsbrieven hopen we daar meer (en positief) nieuws over te kunnen vertellen.

Minko tijdens zijn presentatie over de achteruitgang van de boerenlandvlinders in Drenthe, 17 november 2017, provinciehuis Assen (Foto: Hans Dekker).

Het precieze jaar waarin Minko bij de Vlinderwerkgroep is gekomen is wat onduidelijk. In het archief is echter te vinden dat hij in 2002 het secretariaat overnam van Jelle de Vries. Sindsdien maakte Minko deel uit van het bestuur. In 2005 schrijft Minko zijn eerste en daarna vaste inleiding voor de Nieuwsbrief onder het kopje 'Van de bestuurstaafel'. Ook dat jaar start hij, samen met de leden van Vlinderwerkgroep IVN Roden, met het tellen van eitjes van het Gentiaanblauwtje op het Leggelderveld. Geïnspireerd door de Nationale nachtvlindernacht van de Vlinderstichting gaat Minko, samen met de leden van IVN afdeling Roden, ook aandacht besteden aan nachtvlinders. Het verslag van zijn eerste ervaringen is te vinden in de najaarsnieuwsbrief van 2006.

Als secretaris was Minko heel consciëntieus. Kleine en grotere fouten maar ook slordigheden werden door hem snel opgemerkt. Hij zorgde er steeds voor dat we de agenda, notulen en andere stukken voor een vergadering op tijd hadden. Als secretaris van de Vlinderwerkgroep had Minko ook de nodige contacten met andere organisaties zoals de Vlinderstichting.

Vanwege zijn kennis op ICT-gebied en zijn creativiteit had Minko een spilfunctie bij het beheer en bewerken van digitale gegevens. Bij veel artikelen voor de Nieuwsbrief leverde hij de verspreidingskaartjes, grafieken of zorgde hij voor de nodige basisgegevens. Zelf schreef hij, in de loop van jaren, ook een groot aantal artikelen voor de Nieuwsbrief.

Eindelijk voorjaar!

We moesten dit keer lang wachten op de eerste voorjaarsdagen, die zonnig en warm genoeg waren om onze vlinder-overwintersaars te verleiden op de vleugels te gaan. Maar inmiddels is op veel plaatsen al wel een Dagpauwoog, Citroentje, Kleine vos of Gehakkelde aurelia gezien. Ook de eerste witjes zijn uit de pop gekropen. In de week voor de Voorjaarsbijeenkomst lijkt het ideaal weer voor vlinders te worden, dus wie weet, vliegen dan ook de eerste Boemblauwtjes, Bontezandogjes en wellicht een vroeg Oranjetipje. We horen het graag van u op de Voorjaarsbijeenkomst, maandagavond 23 april: tot ziens in Zwiggelte!

In memoriam Minko van der Veen

Ate Dijkstra namens het bestuur van de Vlinderwerkgroep Drenthe

Op de najaarsbijeenkomst van de Vlinderwerkgroep Drenthe, eind november, gaf Minko een mooie presentatie over hoe het met de dagvlinders in 2017 was gegaan. Hij had die traditie overgenomen van Jelle de Vries, die tot zijn overlijden in december 2015 een dergelijk overzicht presenteerde. In de pauze demonstreerde Minko vol enthousiasme een door hem ontwikkelde nachtvlinderval. Op het eind van de bijeenkomst kon hij het ook niet laten nog even te laten zien hoe je met een foto en een nieuw ontwikkelde app snel een nachtvlinder op naam kan brengen. Deze activiteiten geven aan welke veelzijdige en actieve rol Minko binnen de Vlinderwerkgroep speelde. Toen het bestuur dan ook op donderdag 21 december het bericht kreeg dat Minko was overleden was, konden wij dat eerst niet geloven. Het leven van een vlinder is kort. Dat van Minko veel te kort.

In 2007 besloot het bestuur om een nieuwe verspreidingsatlas van dagvlinders in Drenthe te maken. Voor die nieuwe atlas deed Minko het nodige veldwerk en verwerkte en bewerkte de digitale gegevens. Hij droeg ook bij aan de inhoud van de atlas. Hij verzorgde alle kaartjes en grafieken en, samen met Wilfred Alblas, het hoofdstuk Methodiek en gegevensverwerking. Ook schreef hij enkele belangrijke onderdelen zoals over de neergang van het Gentiaanblauwtje op het Leggelderveld en over de achteruitgang van boerenlandvlinders in Drenthe. Dat laatste artikel kreeg ook de aandacht van de politiek en heeft geleid tot een motie in de Provinciale Staten van Drenthe om te komen tot maatregelen om die achteruitgang te stoppen. Op de manifestatie 'Heel

De nieuwe dagvlinderatlas is af: hoe gaan we verder?

Dagvlinderprojecten voor de komende jaren.

Ate Dijkstra

Nu de nieuwe verspreidingsatlas *Dagvlinders in Drenthe 2007-2015* verschenen is, staan we voor de vraag: “Wat gaan we de komende periode doen?” Een aantal vrijwilligers van de Vlinderwerkgroep is al enthousiast begonnen met het verzamelen van gegevens voor een verspreidingsatlas van nachtvlinders in Drenthe.

In deze nieuwsbrief geeft Ton Schoenmaker een overzicht van de resultaten van 2017 en daagt Eef Arnolds iedereen uit in 2018 ook met deze soortgroep aan de slag te gaan. Het inventariseren van nachtvlinders is echter een aparte tak van sport en niet iedere vlinderliefhebber heeft de kennis, de mogelijkheden en de ambitie om daaraan mee te werken. Voor de dagvlinderliefhebbers stellen we een tweetal projecten voor waaraan we de komende jaren kunnen werken. Daarnaast nodigen we iedereen van harte uit ook andere inventarisatie- en/of monitoringsprojecten aan te dragen.

Project 1: Boerenlandvlinders in de knel

Minko van der Veen heeft in de nieuwe atlas laten zien dat het ook in Drenthe met de boerenlandvlinders niet erg goed gaat. Soorten die in het recente verleden ook buiten de natuurgebieden nog zeer algemeen en talrijk voorkwamen gaan in het agrarisch gebied duidelijk achteruit. Dat signaal is ook door de politiek opgepakt.

De indruk bestaat dat boerenlandvlinders niet alleen

in verspreiding maar ook in aantal individuen sterk aan het afnemen zijn. Het lijkt dus zinnig om de ontwikkeling van de 12 boerenlandvlinders (tabel 1) de komende jaren zo goed mogelijk te blijven volgen.

Door het opnieuw inventariseren van de kilometerhokken waarin deze soorten in de laatste atlasperiode (2007-2015) nog voorkwamen krijgen we inzicht in eventuele veranderingen. Door niet alleen te vast te stellen of de soort al dan niet aanwezig is maar ook het aantal exemplaren te tellen, kunnen we mogelijk ook beter onderbouwen wat iedereen de laatste jaren ervaart: ik zie steeds minder exemplaren.

Tabel 1: In de komende jaren te volgen boerenlandvlinders (Bron: Van der Veen, 2016)

Zwartspriddikkopje	Icarusblauwtje
Groot dikkopje	Argusvlinder
Klein geaderd witje	Koelvinkje
Oranjetipje	Hooibeestje
Bruine vuurvlinder	Bruin zandoogje
Kleine vuurvlinder	Oranje zandoogje

Drenthe zoemt’, op 17 november 2017 in het provinciehuis in Assen, liet Minko nogmaals zien hoe slecht het ging met de dagvlinders van het boerenland. Hij maakte zich toen ook oprecht boos over de stroperigheid en gebrek aan wil van verschillende gemeenten om daar wat aan te doen.

Nachtvlinders bleven hem boeien. Hij was als vrijwilliger betrokken bij het onderzoek van de Vlinderstichting naar de gevolgen van kunstmatige lichtbronnen op de nachtvlinderpopulatie. Hij beheerde ook de digitale databank van de nachtvlindergroep en leverde daaraan, maar ook op andere fronten, een belangrijke bijdrage bij de prille aanzet om te komen tot een verspreidingsatlas van nachtvlinders in Drenthe.

Een van zijn laatste activiteiten was zijn betrokkenheid bij plannen voor een vlindervriendelijk beheer van de natuurbegraafplaats ‘Hilligmeer’. Wij hadden graag gezien dat hij dat project verder had kunnen begeleiden.

Met het overlijden van Minko heeft de Vlinderwerkgroep opnieuw een prettig mens en zeer betrokken bestuurslid verloren. Op donderdag 28 december is in de Catharinakerk in Roden op indrukwekkende wijze afscheid van Minko genomen.

Het bestuur en vrijwilligers van de Vlinderwerkgroep Drenthe wensen Nienke, kinderen, kleinkinderen en familie veel sterkte toe en laten wij ons, als Vlinderwerkgroep, blijven inspireren door Minko’s tomeloze inzet voor een mooi en vlinderrijk Drenthe.

Minko legt een vlinderwaarneming vast tijdens de excursie op de natuurbegraafplaats ‘Hilligmeer’, 7 juli 2017 (foto: Marc Hesp)

Waar vliegen nog meer dan één of twee Bruine zandoogjes voor je uit als je door een berm struint? (Foto: Minko van der Veen).

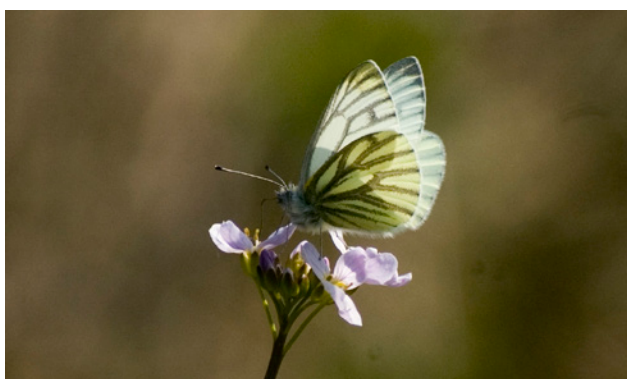
Icarusblauwtjes (Foto: Geert de Vries).

Buiten de natuurgebieden kom je nauwelijks nog het Oranje zandoogjes tegen. (Foto: Minko van der Veen).

De meeste boerenlandvlinders zijn of waren zeer algemeen en talrijk zodat het vinden van kilometerhokken geschikt voor herinventarisaties niet erg moeilijk is. Ook kan men in korte tijd veel hokken inventariseren. Als hulpmiddel hierbij zijn alvast de verspreidingskaartjes van de twaalf boerenlandvlinders uit de nieuwe atlas op de website gezet (<http://vlinderwerkgroepdrenthe.nl/kaartjes-boerenlandvlinders>). Daarop staan ook de vliegperiodes van de verschillende soorten aangegeven, zodat je op de meest geschikte tijd op pad kunt gaan. Tot de minder verspreide en/of minder talrijke soorten behoren de Bruine vuurvlinder, het Groot dikkopje, het Icarusblauwtje en het Oranjetipje. De eertijds algemene Argusvlinder is al vrijwel uit Drenthe verdwenen. Het Oranje zandoogje is een boerenlandvlinder die de nodige klappen heeft gehad en in Drenthe duidelijk is achteruitgegaan. Een dergelijke soort verdient onze volle aandacht. Ook als men niet zoveel tijd heeft kan men in de vliegperiode snel een aantal kilometerhokken controleren op de al dan niet aanwezigheid van deze soort.

Inmiddels heeft Robertjan Huizing laten weten de verdere uitwerking en coördinatie van dit project op zich te willen nemen. Op de voorjaarsbijeenkomst, 23 april in Zwiggelte hopen we al wat meer over de opzet te kunnen vertellen en kan iedereen zich voor dit nieuwe dagvlinderproject opgeven.

Het Klein geaderd witje: ook aan zo'n algemene soort valt nog steeds veel te ontdekken. (Foto: Minko van der Veen).

Project 2: Waardplanten van het Klein geaderd witje.

De verspreiding van het Klein geaderd witje in Drenthe is goed bekend. Ook hebben we een aardig beeld van de nectarplanten die hij bezoekt. Waarnemingen van waardplanten zijn er echter niet of nauwelijks en dat geldt voor veel vlindersoorten. Bij de soortbeschrijvingen staat vaak braaf vermeld op welke waardplanten een vlindersoort vliegt, maar dat is praktisch altijd een kwestie van overschrijven wat in de literatuur staat en niet gebaseerd op eigen waarnemingen. Dus waarom niet een poging gewaagd om daar wat aan te doen? Op voorstel van Hendrik Lanjouw is gekozen voor het Klein geaderd witje. Het klein geaderd witje is in Drenthe een zeer algemene en talrijke soort. In de literatuur is te vinden dat Pinksterbloem en Lookzonder-look de belangrijkste waardplanten zijn. Ook zet de soort eitjes af op kruisbloemigen zoals Gewone raket, Koolzaad en Damastbloem. Maar klopt dat ook?

Iedereen kan een bijdrage leveren om onze kennis van de biologie van het Klein geaderd witje te vergroten. Volg dus eens een Klein geaderd witje en probeer te achterhalen op welke plant zij haar eitjes legt. En maak er vooral ook een foto van! Stuur je foto's en bij behorende gegevens (datum, plaats, waardplant, aantal afgezette eitjes) naar secretariaat@vlinderwerkgroepdrenthe.nl.

Wie gebruik maakt van de mobiele app van waarneming.nl kan zijn gegevens uiteraard daarmee invoeren en uploaden. Ze komen dan ook bij de VWD terecht. Natuurlijk zijn ook zulke waarnemingen van andere dagvlindersoorten zeer welkom.

Op de voorjaarsbijeenkomst in Zwiggelte komen we er zeker op terug!

Literatuur

- Van der Veen, M., 2016: Boerenlandvlinders. In: Dijkstra A.C.J., M.E. van der Veen, W.F.G. Alblas en H. Bosma, 2016: *Dagvlinders in Drenthe 2007-2015*. Stichting Vlinderwerkgroep Drenthe, Roden.

Over de zoektocht naar de Valkruidmineermot

Ben van As

In 2016 en 2017 ben ik op zoek geweest naar de in de 1990'er jaren bekende populaties van de Valkruidmineermot (*Digitivalva arnicella*). Ik was nieuwsgierig hoe het deze microvlinder in de tussenliggende periode was vergaan. De Valkruidmineermot is tegenwoordig een zeer zeldzame vlindersoort die buiten Drenthe nergens anders meer in ons land voorkomt.

Valkruid en de Valkruidmineermot

Valkruid (*Arnica montana*) of Wolverlei is een bij veel mensen sterk tot de verbeelding sprekende plantensoort, enerzijds vanwege haar fraaie goudgele bloemen en anderzijds door de geneeskrachtige werking die er aan toegeschreven wordt. Echter, deze ooit op de hogere zandgronden algemene plantensoort is in ons land zeer sterk achteruit gegaan (<https://www.verspreidingsatlas.nl/0093>; Provincie Drenthe, 2010) en haar begeleider, de Valkruidmineermot zelfs nog harder. Vroeger kwam deze microvlinder over een groot deel van Nederland voor, anno 2017 is hij bijna uitgestorven.

De Valkruidmineermot behoort tot een groep microvlinders – maar ook ander insecten kunnen zo leven – die door hun levenswijze als 'bladmineerders' bekend staan. Het betreft insecten uit verschillende (onder)ordes en families. Ze leggen hun eitjes op of in de gastheer (waardplant) waarna de jonge rupsjes of larven zich een weg door het bladparenchym eten. Kenmerkend voor deze groep is dat de rupsen korte of langere tijd geheel tussen de beide oppervlakken van het blad leven. In het geval van de Valkruidmineermot is de bladmineer een aanvankelijk smalle, zich later verbredende gang in het blad. Naar deze kenmerkende bladmineer is bij teruggevonden Valkruidplanten gezocht.

De Valkruidmineermot leeft als rechtgeaarde specialist uitsluitend op Valkruid. In Nederland, en voor zover bekend ook in het buitenland, is deze mot op geen enkele andere plantensoort aangetroffen. Behalve aanwezigheid van waardplanten is ook het beheer ervan voor de vlinder zeer belangrijk. Indien de vegetatie waarin de plant voorkomt bijvoorbeeld in augustus/ september gemaaid of gebrand wordt, worden meteen de meeste rupsen vermoord. De planten krijgen dan wel meer licht en kunnen hergroeien, maar de vlinders hebben een enorme opduvel gekregen. Beheer van vegetaties met Valkruid moet dus bij voorkeur in de wintermaanden – wanneer de planten bovengronds zijn afgestorven – gebeuren, wil men deze vlindersoort behouden.

Bloeiend Valkruid (Foto: Pauline Arends)

Herhaling onderzoek jaren '90.

In 2016 heb ik van Erik van Nieuwerkerken – bioloog bij Naturalis Biodiversity Center – het artikel over zijn onderzoeken naar de Valkruidmineermot gekregen die hij in de 1990'er jaren had uitgevoerd (Van Nieuwerkerken & Koster, 1999). Tevens ontving ik de lijst met de precieze coördinaten van de vindplaatslocaties. Deze plekken heb ik in 2016 en 2017 bezocht.

Ervaringen en resultaten per locatie

- *Uffelte: Holtingerveld*

In elk geval groeiden er in 1998 hier nog Valkruidplanten op een sloot-

Mijnen van de Valkruidmineermot in bladeren van Valkruidrozetten (Foto's: Ben van As)

talud tegenover het natuurgebied. Beide slootkanten heb ik secuur afgezocht. De slootkant grenzend aan het Holtingerveld had nu een verruigde grasvegetatie. Zo te oordelen wordt al het slootvuil naar het brede schouwpad aan de zijde van het natuurgebied gehaald. Aan de overzijde was de vegetatie op het talud een stuk schraler en duidelijk was te zien dat de maaikorf het slootalud helemaal schoon schraapt. Hier groeide vroeger Valkruid, maar was nu niet meer terug vinden.

- *Buinen: 3 km ZZO, westelijk van de Exloërweg*

In 1998 was hier nog een Valkruidpopulatie van enkele planten aanwezig. Er werden toen ook enkele mijnen van de vlinder gevonden. Het is een heiderestant met veel Rode bosbes. De groeiplaats van Valkruid was opgegeven als liggend langs een Asperge-akker. Van Valkruiden was echter geen spoor meer te bekennen. Langs de ene akkerrand stonden veel Grote brandnetels en Akkerdistels. Deze rand was duidelijk periodiek in gebruik door een boer. De andere akkerrand was eveneens tot strak langs de bomen in gebruik en de weinige vegetatie aldaar deed een dosis onkruidbestrijdingsmiddelen vermoeden. De boer in kwestie schijnt een regelmatig bezoekje aan het kleine heideveldje wel op prijs te stellen want tractorsporen slijten het heideveldje in twee delen. Het is vermoedelijk de kortste weg van punt A naar B.

- *Hoogersmilde: Blauwe meer*

Door Van Nieukerken was het gebied laatstelijk in 1994 bezocht. Sindsdien is er veel veranderd. Vergeleken met de kaart in de ANWB-atlas (uitgave 2004) ziet de huidige situatie er behoorlijk anders uit. De groeiplek van Valkruid lijkt nog steeds aanwezig maar ligt nu in de schaduw. De vegetatie werd nu gedomineerd door een dikke moslaag en opslag van bomen en struiken in een

oude en vochtige heidevegetatie met Wolfsklauwen. Mogelijk is Valkruid hier door de overige vegetatie in het nauw gekomen en verdwenen, want ik heb geen enkele plant terug gevonden.

- *Borger: Buinerveld*

In 1998 was er een gezonde populatie Valkruid (circa 10.000 planten) aanwezig maar bladmijnen waren schaars. Van Nieukerken weet dat aan het beheer dat wel gunstig was voor de planten, maar niet voor de vlinder.

Tijdens mijn bezoek vond ik –naar schatting – zo'n 500 gezonde, fertiele Valkruidplanten waarvan er vele in juli ook goed zaad hadden gezet.

Opvallend was de aanwezigheid van Zandhagedissen, hetgeen duidt op een wat drogere bodemgesteldheid. De planten stonden goed vrij, er was geen overwoekerende andere vegetatie.

Ik heb de planten secuur bekeken maar geen bladmijnen van de Valkruidmineermot kunnen vinden.

- *Oudemolen: Molenveld*

Na enig zoeken vond ik hier uiteindelijk toch de goede plek. Er werden enkele rozetten Valkruid aangetroffen in de oude, hoge vegetatie en ook enkele rozetten en een tiental zaailingen op de afgeplagde stroken. De drie plekken waren ingerasterd zodat er geen grazers bij konden komen. Hoewel het stimuleren van Valkruid dus duidelijk lijkt te gaan lukken was de overige vegetatie als gevolg van het ontbreken van beheer wel heel

erg hoog en voor de oude Valkruidplanten haast verstikkend.

Er werden geen mijnen van de Valkruidmineermot gevonden.

- *Tynaarlo: westzijde van het spoor*

De Valkruidvegetatie bevindt zich in een verruigende strook heide tegen het spoor aan. Achter de heide was een brede strook met ruig braamstruweel aanwezig en op de heide veel struikopslag van Amerikaanse vogelkers, Sporkehout, Brem, Zomereik e.d.

De kruidlaag was ondanks de verruiging zeer interessant: Tormentil, Blauwe knoop, Echte guldenroede en natuurlijk Valkruid duiden op een oorspronkelijk fraai vegetatiebeeld. Helaas leek Pijpenstrootje de overhand te gaan nemen en Valkruid wekte de indruk dat het aan het verstikken was. Overigens deed de Echte guldenroede het zeer goed! Die scheen enige humeuze verrijking wel op prijs te stellen.

Tijdens mijn eerste bezoek in 2017 waren meer dan 100 oude Valkruidbloeiwijzen aanwezig.

Ik trof er in totaal 8 bladmijnen van de Valkruidmineermot aan! Succes, maar karig! In 2016 vond ik hier nog 25 bladmijnen van deze vlinder. Er was toen veel slakkenvraat aan de planten.

Vorige winter was er hoge opslag op het terreintje weggezaagd dat was blijven liggen. Het zag er uit alsof het werk plotseling was stilgelegd. Uiteindelijk heb ik voorjaar 2017 de afgezaagde en niet verwijderde takken van de Valkruidgroeiplaatsen afgehaald en naast het hoge struikgewas gelegd.

Tijdens mijn tweede bezoek in 2017 telde ik op het terreintje circa 55 rozetten Valkruid. Ze waren als gevolg van de ruige vegetatie wederom lastig te tellen dus de hoop is dat er meer stonden. De grasvegetatie was circa 30–40 cm hoog.

Valkruid in vrucht (Foto: Pauline Arends)

Ik trof nu slechts 5 mijnen van de Valkruidmineermot aan en alle vijf met een dode rups er in.

- *Oudemolen: Meeuwenplas*
Bedoeld werd een groeiplek langs het fietspad. Hier was niets meer van terug te vinden.
- *Rolde: Oosterveld (Nooitgedacht)*
Laatste bezoek van Van Nieukerken en Koster in 1998. Ook hier kon ik geen Valkruid meer terug vinden.
- *Gasselte: Waterwingebied WMD*
Laatste bezoek van Van Nieukerken en Koster in 1998. Zij schatten het aantal planten hier op circa 10.000. Dit was destijds de beste plek van Nederland.
Tijdens mijn bezoek schatte ik het aantal Valkruidplanten op circa 1.000. Bij overleg met Van Nieukerken bleek dat de groeiplek van deze plantensoort voorheen veel groter was. Ze groeiden destijds tot aan de bosrand toe. Dat heb ik niet kunnen vaststellen, maar ik heb na het terugvinden van deze groeiplaats het gebied ook niet verder systematisch verkend. Wel had ik de indruk dat dit het enige leefgebied van Valkruid was.
Er stonden veel uitgebloeide planten en de planten zagen er gezond uit. Ze waren niet overwoekerd door andere vegetatie. Toevallig of niet, maar ook hier leven Zandhagedissen.
Ik telde 29 mijnen van de Valkruidmineermot. Kortom, de populatie is wel flink afgenomen maar lijkt nog levensvatbaar. Hoe lang, zal in grote mate van het beheer en de plaatselijke milieuomstandigheden afhangen. [Deze plek is op dit moment, voor zover bekend, de enige resterende gezonde populatie van de Valkruidmineermot in Nederland!](#)

Ten slotte: ACTIE!

Na de ontdekking van de Valkruidmineermotpopulatie langs het

spoor bij Tynaarlo (in 2016) heb ik direct contact gezocht met Pauline Arends om met haar van gedachten te wisselen over het beheer. Pauline heeft meteen (en met succes!) de beheerders trachten te achterhalen, maar het bleek niet zo eenvoudig om de verantwoordelijke beheerder op het spoorwegterrein aan te kunnen wijzen. Veel mensen hebben hun best gedaan en uiteindelijk werd mij in december meegegeeld dat er gemaaid zou worden. Gezien mijn ervaringen met heemparken en ecologisch groenbeheer elders in het land durfde ik enkele suggesties te doen en ook in het artikel van Van Nieukerken & Koster uit 1999 stonden goede beheeradviezen. Deze zijn destijds ook aan de terreinbeheerders toegestuurd. Vlak voor Kerst 2017 ben ik gaan kijken of er al gemaaid was. En dat bleek het geval... maar helaas was deze ongetwijfeld goedbedoelde actie niet op de juiste manier uitgevoerd. Grove tractorsporen en een verpulverde vegetatie wezen op een maaimethode die de minst gunstige was.

Ondertussen wordt er achter de schermen hard gewerkt om te kijken of het maaisel alsnog weggeharkt kan worden om de verruiging zoveel mogelijk een halt toe te roepen.

Berm met bloeiend Valkruid in waterwingebied Gasselte, juni 2014 (Foto: Ben Hoentjen)

Maar ook dat kan en mag niet zomaar gebeuren. Het gebied is van ProRail en het betreden ervan mag alleen met toestemming en onder strikte voorwaarden is mij meegegeeld. Op het moment van schrijven (begin januari 2018) is het nog afwachten of de oorspronkelijke vegetatie van dit gebiedje nog een laatste reddingspoging krijgt.

Maar gelukkig kunnen we positief eindigen: bij Gasselte is de Valkruidpopulatie ook gemaaid en dat was duidelijk met zorg gedaan! De beheerder weet duidelijk welke bijzondere plantensoort hij in zijn gebied heeft! Of hij ook weet van de Valkruidmineermot is mij niet bekend. Hopelijk heeft de beheerder pas in oktober of later gemaaid, want dan zitten de rupsen van deze mineermot veilig in de ondergrondse delen van de plant. Mogelijk was deze beheerder de enige (!) die ooit op het artikel en de onderhoudsadviezen van Van Nieukerken & Koster (1999) heeft gereageerd.

Behalve de actie om beide laatste leefgebieden van deze vlinderspecialist te redden heeft Pauline ook een prachtig artikel op het SBB-boswachtersblog geschreven (<https://www.boswachtersblog.nl/drenthe/2017/11/21/stilletjes-ertus-senuit/>). Tevens heeft Pauline op Radio 1 een kort praatje gehouden over het wel en wee van deze micro-mineerder. Ook is de Vlinderstichting op de hoogte van onze actie.

Literatuur:

- Nieukerken, E. van & S. Koster, 1999: De Valkruidmineervlinder *Digitivalva amicella* in Nederland: Herontdekking en Behoud (Lepidoptera: Pluelliidae: Acrolepiinae). *Nederlandse Faunistische Mededelingen* 9: 15-28. (<http://www.repository.naturalis.nl/document/41449>).
- Provincie Drenthe, 2010: Natuur in Drenthe, zicht op biodiversiteit. Provincie Drenthe, Assen.

Hoe vlogen in Drenthe de nachtvinders in 2017?

Aantallen en soorten: een overzicht

Ton Schoenmaker

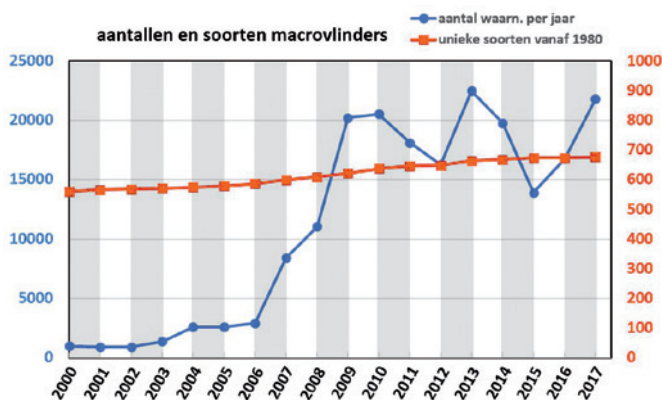
Hoewel vermoedelijk nog niet iedereen zijn in 2017 gedane waarnemingen van nachtvinders heeft doorgegeven, is het op het moment van schrijven (midden maart 2018) al wel mogelijk een redelijk betrouwbaar overzicht te maken van de soorten macro's en micro's, die in 2017 in Drenthe zijn waargenomen. Alle waarnemingen die zijn opgestuurd naar de VWD of ingevoerd via Waarneming.nl, Telmee, Vlinderstichting of Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF), zijn door Jurriën van Deijk van de Vlinderstichting verzameld in de database Noctua. Via Jurriën heeft de VWD een actuele lijst (t/m 23 februari 2018) ontvangen van alle in Noctua aanwezige waarnemingen uit Drenthe.

Hoeveel Drentse waarnemingen zitten er in Noctua? De oudste waarnemingen dateren van 1840 en vanaf dat jaar zijn er in totaal 315.893 waarnemingen van macro's en micro's. Meestal is over de betrouwbaarheid van oudere waarnemingen weinig bekend en in dit overzicht beperk ik mij tot de waarnemingen vanaf 1980. Om een idee te krijgen over de aantallen waarnemingen en soorten heb ik ter illustratie een paar grafiekjes gemaakt (figuur 1 en 2). In alle gevallen betreft het aantallen **waarnemingen** en *niet* het aantal *exemplaren* van een soort. Dus een waarneming van 100.001 rupsen van de Satijnvlinder in juni 2011 (staat in de database!) geldt slechts als één waarneming, anders zou dit soort uitschieters het overzicht erg kunnen vertroebelen.

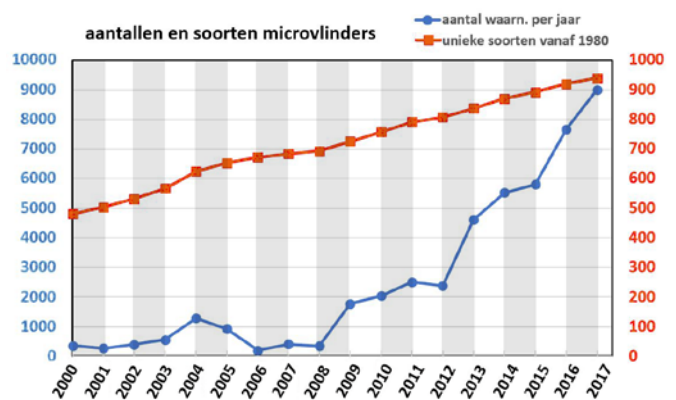
De grafieken zijn gesplitst naar macro- (figuur 1) en microvlinders (figuur 2) en beginnen pas in 2000, omdat er relatief weinig waarnemingen zijn gedaan vóór 2000. Uit de grafieken valt uit de blauwe lijnen en cijfers af te lezen dat er pas na 2006 flink wat waarnemingen werden gedaan. Voor de macro's

(figuur 1) zijn dat er gemiddeld zo'n 20.000 per jaar. Na de piek van 2013 liepen de aantallen in 2014 en 2015 wat terug, maar 2016 en 2017 vertonen weer een opgaande lijn. In 2017 waren dat er 22.582, waarvan 21.777 betrouwbaar en 805 (iets meer dan 3%) "nog niet te beoordelen". Dat laatste betekent dat onder andere bij Waarneming.nl de specialisten nog niet klaar zijn met hun beoordelingswerk. De opgaande lijn van de macro's in 2017 heeft zeker ook te maken met het vorig jaar gestarte project *Atlas van Nachtvinders in Drenthe*. Diverse waarnemers zijn al op stap geweest om de 'witte' kwartblokken (2,5 x 2,5 km) nader te onderzoeken door middel van expedities met laken en lichtval.

Bij de microvlinders (figuur 2) is de opgaande lijn nog overtuigender: er komen steeds meer liefhebbers van deze, soms lastige soorten. In 2017 werden er in totaal 11.892 waarnemingen gedaan, waarvan 2.894 nog met vraagtekens. In vergelijking met de macro's zijn er relatief meer 'onzekere' waarnemingen (bijna 25%), mogelijk omdat veel waarnemers nog in hun leercurve zitten.

Figuur 1: Aantal waarnemingen en aantal waargenomen soorten macro-nachtvinders in Drenthe per jaar in de periode 2000-2017 (Bron: Noctua).

Figuur 2: Aantal waarnemingen en aantal waargenomen soorten micro-nachtvinders in Drenthe per jaar in de periode 2000-2017 (Bron: Noctua).

Unieke soorten

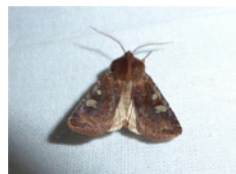
In beide grafieken is uit de rode lijnen en cijfers af te lezen hoeveel unieke soorten er in Drenthe zijn geteld vanaf 1980 (de grafiek begint daarom in 2000 niet bij 0). Voor de macro's (figuur 1) lijkt het aantal te stabiliseren bij 678 met 5 soorten onzeker. Hier moeten wel wat kanttekeningen bij geplaatst worden. Jan Rocks is vorig jaar een onderzoek begonnen naar de met zekerheid in Drenthe waargenomen macrosoorten. Hij heeft daarvoor de gegevens bekeken van de VWD, waarneming.nl, Landkaartje, Telmee en Gerrit Tuinstra. Op dit moment staat de teller van Jan op 553 soorten, inclusief de twee verzamelsoorten Sparspanner/Schijn-sparspanner en Halmrupsvlinder/Weidehalmuiltje. Bij bovengenoemde 678 macrosoorten zitten weliswaar 15 dubbel- of verzamelsoorten die zonder genitaal onderzoek niet op naam zijn te brengen, maar dan nog blijven er 110 soorten over waarvan het voorkomen in Drenthe tot nu toe niet overtuigend is aangetoond. Een onderzoek van de database leert dat er van deze zeldzame soorten ook maar weinig waarnemingen zijn gedaan. Zo zijn er bijvoorbeeld maar liefst bijna 100 soorten die sinds 1980 slechts 1-4 keer zijn waargenomen. Op zich is het natuurlijk niet onverwacht dat zeldzame soorten weinig zijn waargenomen, maar kennelijk hebben de waarnemers zich onvoldoende gerealiseerd dat zo'n zeldzame waarneming alleen met voldoende bewijsmateriaal gevalideerd kan worden. Maar ook op het oog voldoende waargenomen soorten komen in de lijst van Jan Rocks niet voor. Zo ontbreken naast eerder genoemde verzamelsoorten ook de Zwartpuntvolgeling (59 keer waargenomen), Purperen stipspanner (37 keer) en Trapeziumuil (28 keer). Niet toevallig zijn dit soorten, die gemakkelijk te verwarren zijn met gelijkende soorten. Hoewel niet onderzocht, zal de situatie bij de microsoorten eerder slechter dan beter zijn. Zoals te zien is in figuur 2, groeit het aantal unieke microsoorten al jarenlang met circa 30 soorten per jaar. Het totale aantal bedraagt momenteel 966, waarvan 27 soorten nog niet beoordeeld. De kans om een voor Drenthe

nieuwe microsoort waar te nemen blijft groot. Mocht u de gelukkige zijn dan graag zorgen voor goede documentatie en foto's zodat de waarneming door een deskundige gevalideerd kan worden.

Nieuw in 2017

Na onderzoek van de actuele uitdraai van Drentse waarnemingen in *Noctua* bleken er drie nieuwe macrosoorten en 16 nieuwe microsoorten te zijn waargenomen. In Tabel 1 en 2 zijn de foto's en gegevens van deze soorten bij elkaar gezet. De foto's zijn genomen door de waarnemers, tenzij anders vermeld. Naast deze nieuwkomers werden in 2017 ook veel andere mooie waarnemingen gedaan. Meer informatie hierover is te vinden in het artikel 'Nachtvlinde in 2017' van Eef Arnolds in de VWD Nieuwsbrief najaar 2017 (27:2).

Tabel 1. Macronachtvlinde nieuw in Drenthe 2017

Witringuil *Cerastis leucographa*
Jan & Annie Rocks; locatie: Emmen Oosterbos
datum: 3-4-2017
gevalideerd door admin waarneming.nl

Groot-hoefbladboorder *Hydraecia petasitis*
Edwin de Weerd en Ewouth Ebink; locatie: Hoogeveen
datum: 20-4-2017
gevalideerd door admin waarneming.nl

Zie ook artikel "Is groot-hoefbladboorder wel zo zeldzaam?" in *Nature Today* 19-4-2017 (zie <https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=23408>).

Dennenbandspanner *Pungeleria capreolaria*
Joop Verburg; locatie: Zuidwolde
datum: 29-5-2017
gevalideerd door admin waarneming.nl

In oude halfopen kerstbomenkwekerij ontdekt door Joop tijdens sluiptocht op zoek naar het nest van een Groene Specht. Hij vond een hem onbekende nachtvlinder op de naaldbodem en kon met enige moeite twee foto's maken. Het kon bijna niet anders zijn dan de Dennenbandspanner, maar die kwam in Nederland alleen in Limburg voor. Na doorgeven van de waarneming kwam er binnen een uur goedkeuring.

Tabel 2. Micronachtvlinders nieuw in Drenthe 2017

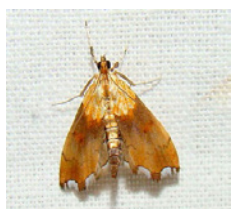
Dennenappelbladroller *Gravimata margarotana*
Jan en Annie Rocks; locatie: Barger Oosterveen
datum: 30-3-2017
gevalideerd door admin waarneming.nl

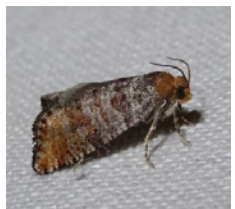
Geelpalpmot *Eccopisa effractella*
Joop Verburg; locatie: Zuidwolde
datum: 30-4-2017
gevalideerd door admin waarneming.nl

De Geelpalpmot is afgelopen jaar diverse keren op het laken bij de Vlindertuin in Zuidwolde afgekomen. Later in juni 2017 ook waargenomen door Ico Hogendoorn, Jan en Annie Rocks, Edwin de Weerd en Thijs Knol.

Grijze haakbladroller *Ancylis subarctuana*
Ben van As; locatie: Assen
datum: 16-5-2017
gevalideerd door NOCTUA

foto: Jack de Jong, microlepidoptera.nl

Haagbeukmot *Agrotera nemoralis*
Joop Verburg; locatie: Linde bij Zuidwolde
datum: 16-5-2017
gevalideerd door admin waarneming.nl

Joop noemt de Haagbeukmot "een verrassende schoonheid" op het laken bij een landgoed in Linde. Later in mei en juni ook goedgekeurde waarnemingen door Theo Bakker, Hans Langerijs, Jan en Annie Rocks, Ico Hoogendoorn en Thijs Knol.

Grijze dennenknoptomot *Pseudococcyx posticana*
Jos Hoekerswever; locatie: Bennevelderveld
datum: 11-5-2017
nog niet gevalideerd door admin waarneming.nl

Eveneens in mei 2017 ook waargenomen door Piet Admiraal en Tymo Muus; beide waarnemingen nog niet goedgekeurd.

Meidoornkwastmot *Blastodacna hellerella*
Edwin de Weerd; locatie: Beilen
datum: 2-6-2017
nog niet gevalideerd door admin waarneming.nl

De Meidoornkwastmot lijkt sterk op de Appelkwastmot (*B. atra*).

Grijze heidezakdrager *Sterrhopterix fusca*
Ruud van Middelkoop; locatie: Dwingelderveld
datum: 16-6-2017
nog niet gevalideerd door admin waarneming.nl

Tot dusverre alleen waarnemingen bekend uit zuiden en midden van het land.

Esdoornscheutboorder *Anarsia innoxia*
Jan & Annie Rocks; locatie: Zwartemeer
datum: 18-6-2017
gevalideerd door admin waarneming.nl

Op dezelfde dag ook waargenomen door Willem Steenge in Leutingewolde (en ook goedgekeurd)

Okervlerkkokermot *Coleophora currucipennella*
Ben van As; locatie: boswachterij Grolloo
datum: 19-6-2017
gevalideerd door NOCTUA

foto: lepiforum.de

Bronsmot *Roeslerstammia erxlebella*
Ben van As; locatie: Assen, Ameltermosch
datum: 23-6-2017
gevalideerd door NOCTUA

Ben dacht dat toen hij de mijnen van de Bronsmot vond zelfs aan een nieuwe soort voor Nederland. Later bleek dat de soort al enkele jaren bekend was uit Groningen, maar dat werd pas in de zomer van 2017 gepubliceerd in de *Entomologische Berichten*.

Nachtvlinders: uitdagingen genoeg in 2018

Eef Arnolds

Het nachtvlinderseizoen is alweer volop begonnen. Eigenlijk is het nooit geëindigd, want de Grote en Kleine wintervlinder vlogen massaal tot kerstmis en kort na Nieuwjaar was het alweer de beurt aan de Perentak. Zelfs in de koude maand februari zaten er af en toe nachtvlinders bij het buitenlicht naast de voordeur; behalve de Perentak ook Kleine en Grote voorjaarsspanner en een enkele driftig rondvliegende Bosbesuil.

Verwonderlijk waar deze tere, koudbloedige diertjes de energie vandaan halen om bij een paar graden boven nul zo actief te zijn. Zoveel te eten is er niet voor ze in dit jaargetijde. Winteractieve uiltjes zijn dan ook dankbaar voor zoetigheid in de vorm van smeer. Om dat te testen

smeerde ik op 25 januari mijn stroopmengsel op bomen op vijf plekken tussen Beilen en Hooghalen. Op elke plek zaten Wachtervlinders zich te bezatten, met een maximum van 16 exemplaren langs het Oranjekanaal; verder twee keer een Bosbesuil en één keer een Zwart-

vlekwinteruil. De laatste soort is aan een duidelijke opmars bezig in Noordoost-Nederland.

Het zijn geen aantallen om over naar huis te schrijven, maar toch welkome aanvullingen op onze kennis over de verspreiding van nachtvinders. Want hoe kom je anders aan waarnemingen in het koude seizoen? Het is niet erg aantrekkelijk om voor zo weinig soorten 's nachts kleumend bij een lichtval te zitten, zelfs niet met glühwein binnen handbereik. Een redelijk effectieve alternatieve methode lijkt een combinatie van smeer en het aflopen van aanwezige lichtbronnen, vooral die met fel wit licht. Zo leverde de verlichting boven de deuren van de Hema in Beilen op 25 januari twee Perentakken en een Kleine voorjaarsspanner op.

Voorjaarsuilen

Nu, in april, wordt het in het donker al aanmerkelijk drukker. Het is de optimale periode voor acht voorjaarsuilen, die soms in enorme aantallen kunnen optreden. Mijn persoonlijk record staat op 4500 exemplaren in één vlinderval, waarvan zo'n 4000 Kleine voorjaarsuilen. De eierdozen onderin de val waren overdekt door een krioelende massa vlinders en losgelaten vleugelschubjes.

Het is nu al echt de moeite waard om lichtvallen te plaatsen in tuinen en natuurgebieden, want over een paar weken is het feest voor deze soorten alweer voorbij. Ze komen ook goed op smeer. De voorjaarsuilen worden in mei opgevolgd door tal van andere soorten, maar voor een representatief overzicht van nachtvinders in een terrein zijn uiteraard ook gegevens over voorjaarsuilen en andere in de lente actieve nachtvinders noodzakelijk.

Zonaanbidders

Dat geldt ook voor sommige dagactieve soorten, zoals de Oranje berkenspanner, die tussen eind februari en eind april bij zonnig weer actief is en vooral rondom de toppen van berken vliegt. Het lijkt in Drenthe best een zeldzaam beestje, maar wellicht komt de Oranje berkenspanner meer voor dan we denken doordat er te weinig op wordt gelet. Zelf heb ik deze soort nog maar één keer gezien, toen hij eventjes omlaag zeilde in de moestuin naast mijn huis.

Een andere dagactieve lentebode is de Gevlamde vlinder, eveneens in de omgeving van berken. Het is een grote, spectaculaire soort waarvan de mannetjes in maart en april overdag rondvliegen tussen berken. De Gevlamde vlinder is

landelijk bedreigd en zeldzaam, en in Drenthe alleen op enkele plekken in het zuidwesten waargenomen. Maar ook hier geldt dat er wellicht nog nieuwe vliegplaatsen kunnen worden ontdekt.

Aan de slag

Ton Schoenmaker geeft elders in deze nieuwsbrief een actueel overzicht van de waargenomen aantallen en nieuwe soorten in 2017. De verdeling van de aantallen macro's over Drenthe is te vinden op het kaartje op de VWD website onder <http://vlinderwerkgroepdrenthe.nl/nachtvlinderatlas-aan-de-slag-voor-de-nachtvlinderatlas/>. Iedereen kan daarop snel zien waar prioriteiten liggen voor het inventariseren van nachtvinders. Het blijkt dat er in alle delen van de provincies grote gebieden zijn waar nog nauwelijks iets over nachtvinders bekend is. Een kwartblok nabij Smilde is nog geheel blanco en moet het zelfs zonder Gamma-uil en Huismoeder stellen. Dus iedereen snel aan de slag om de lacunes in onze kennis op te vullen!

Een mijlpaaltje voor het nachtvlinderwerk in Drenthe is de recente publicatie van een uitgebreide handleiding die speciaal voor het nachtvlinderatlasproject in onze provincie is geschreven. Er wordt uitvoerig ingegaan op de methodiek van het veldwerk en het invoeren of aanleveren van gegevens. Er staan ook allerlei praktische tips in. Het is zeer raadzaam om de handleiding voor de start van het veldwerk door te nemen, ook voor de meer gevorderde nachtvlinderaars. De handleiding is te downloaden van de VWD website (<http://vlinderwerkgroepdrenthe.nl/nachtvlinderatlas-handleiding/>).

Daarnaast heeft Jan Rocks een collectie samengesteld van foto's van alle soorten macronachtvinders die volgens de site Waarneming.nl

Wachtervlinder (*Eupsilia transversa*) (Foto: Eef Arnolds).

Lichtval met 4000 Kleine voorjaarsuilen op 8 april 2010 bij Schoonloo (Foto: Eef Arnolds).

in Drenthe zijn aangetroffen. Vrijwel alle foto's zijn van vlinders die in Drenthe zijn waargenomen. De foto's zijn eind maart op de website van de VVD geplaatst (onder <http://vlinderwerkgroepdrenthe.nl/nachtvlinders-macros/>). Daarmee hebben we een mooie bron van regionale kennis om onze eigen vangsten mee te vergelijken.

Jan heeft deze winter ook in zijn vrije tijd voor sommige liefhebbers twaalf ambachtelijke nachtvlindervallen vervaardigd. Daarmee is het aantal beschikbare lichtvallen in Drenthe ongeveer verdubbeld. Het zou mooi zijn als daardoor het aantal waarnemingen dit jaar ook zou verdubbelen!

Vlinders in de kunst en literatuur.

Ate Dijkstra

In het verleden heb ik enkele keren wat geschreven over het voorkomen van afbeeldingen van vlinders in middeleeuwse handschriften en op schilderijen (Dijkstra 2008, 2010 en 2011). Het was voor mij de aanleiding om me eens wat verder te verdiepen in het voorkomen van afbeeldingen van vlinders in de kunst en in de literatuur. Ik heb gekozen voor een chronologische benadering. In dit artikeltje beschrijf ik mijn ervaringen en zoektocht naar de oudste afbeeldingen van een vlinder, pop of rups.

Tot recent werd verondersteld dat kunstuitingen waren voorbehouden aan de moderne mens (*Homo sapiens*). De moderne mens ontstaat rond 315.000 v. Chr. in Afrika. Rond 120.000 v. Chr. verlaten de eerste mensen het continent Afrika en begint de kolonisatie van Azië. Ongeveer 60.000 v. Chr. of misschien al eerder, namelijk 75.000 v. Chr., bereikt de moderne mens Australië. Merkwaardig genoeg wordt Europa pas rond 45.000 v. Chr. door de moderne mens gekoloniseerd. In Europa stuiten zij op de Neanderthaler (*Homo neanderthalensis*), een menstype met een wat andere bouw dat uitstekend was aangepast aan het koude klimaat. Recent onderzoek heeft aangetoond dat in Azië ook al andere mensensoorten aanwezig waren, namelijk de 'Denisovamens' (*Homo denisova*) en de 'Floresmens' (*Homo floresiensis*). Van de Denisovamens weten we verder weinig. Tot nu toe zijn alleen een kies, een vingerkootje en een teenbotje gevonden. Uit dna-onderzoek blijkt dat de Denisovamens ongeveer 250.000 v. Chr. moet zijn afgescheiden van de andere lijnen. De Floresmens is pas in 2003 ontdekt op het eiland Flores in Indonesië. De Floresmens was slechts één meter lang en wordt dan ook wel 'de Hobbit' genoemd. Hij ontstond vermoedelijk 700.000 jaar geleden en is 50.000 v. Chr. uitgestorven.

Neanderthaler-kunst

In de oudere literatuur wordt de Neanderthaler veelal voorgesteld als een primitief en stompzinnig mens met een wat aapachtig uiterlijk. Dat beeld is duidelijk aan het kantelen. De Neanderthaler is lang niet zo primitief als gedacht. Ongeveer 64.000 jaar Chr. tekende een Neanderthaler met rood oker op de wand in een grot in Noord-Spanje een soort ladder met van vakjes en lijnen op de wand (Figuur 1).

Ook blijken enkele handomtrekken en roodgeverfde druipstenen uit die periode te stammen. Een aantal beschilderde en doorboorde schelpen die in een

Figuur 1: Grottekening gemaakt door een Neanderthaler in de grot La Pasiega in Noord-Spanje (64.000 v. Chr.) (Bron: Saura, Breuil et al., bgr.com)

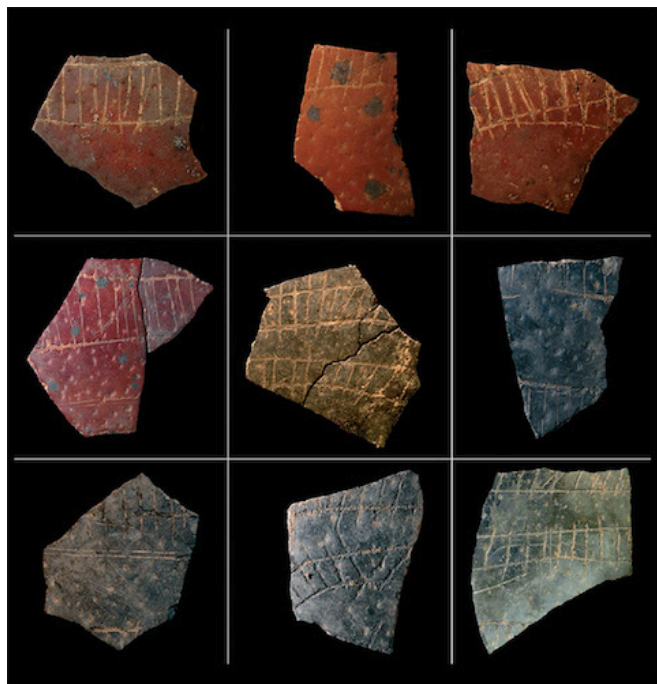
grot aan de Zuid-Spaanse kust zijn gevonden, blijkt 115.000 jaar oud te zijn. Kortom, de Neanderthaler deed ook al aan kunst.

Ongeveer 70.000 en 60.000 jaar v. Chr. zien we de eerste kunstuitingen van de moderne mens. Het gaat om kralen van schelp en twee gegraveerde stukjes oker die gevonden zijn in Blombosgrot in Zuid-Afrika en gegraveerde struisvoegeleierschalen waarvan een aantal ook met oker is beschilderd. Deze struisvoegeleierschalen zijn aangetroffen in de Diepkloof Rock Shelter in West-kaap, Zuid-Afrika. (Figuur 2).

Explosie van kunstzinnige uitingen

Rond 40.000 v. Chr. is sprake van een ware explosie van kunstzinnige uitingen. Het gaat daarbij vooral om rots-tekeningen en -gravures. Deze explosie begint opmerkelijk genoeg niet in Europa maar in het Verre Oosten en Australië. Op Sulawesi, een eiland van de Indonesische archipel, vinden we de vroegste rotstekeningen, een aantal handomtrekken (Figuur 3).

In Australië wordt in een abri rood oker aangetroffen wat wijst op het maken van rotstekeningen. Door de oorspronkelijk bewoners.-de Aboriginals- zijn in de hele periode daarna en tot vrij recent rotsschilderingen en rotsgravures gemaakt of gerestaureerd. Het zijn vooral afbeeldingen van dieren, mensen, handafdrukken en droomfiguren. Tevens zijn allerlei meer abstracte tekens geproduceerd. Ook de komst van de eerste Europeanen is in rotstekeningen vastgelegd. In Australië zijn duizenden plaatsen met rotskunst met samen een gigantisch aantal afbeeldingen. Wat dieren betreft zijn

Figuur 2: Gegraveerde struisvoegeleieren, Diepkloof Rock Shelter Westkaap Zuid-Afrika (60.000 v. Chr.) (Bron: J-P. Texier, khanacademy.org)

Figuur 3: Handafdrukken, Leang-Timpuseng-grot, Sulawesi (40.000 v. Chr.) (Bron: indonesienu.nl)

vooral kangoeroes en verschillende andere buideldieren afgebeeld. Sommige daarvan, zoals de Buideltijger en Buidelwolf, zijn thans uitgestorven. Verder zijn er ook afbeeldingen van vissen, reptielen en verschillende vogelsoorten zoals de Emoe. Tot nu toe heb ik echter nog geen afbeelding van een vlinder kunnen vinden (Figuur 4)

Oudste kunst in Europa

De oudste kunst in Europa stamt uit een iets jongere periode, namelijk het jong-paleolithicum (32.000-22.000 v. Chr.). Het zijn grotschilderingen, gravures, sieraden en beeldjes. Beroemd zijn de grotschilderingen van Lascaux (Dordogne) en Altamira (Noordwest-Spanje). In Frankrijk en Spanje is nog een groot aantal andere grotten met vaak fantastische tekeningen. Het zijn afbeeldingen van grote zoogdieren zoals Oeros, Mammoet, Wolharige neushoorn, paard, Rendier, Bizon, Reuzenhert, Steenbok, Grottenleeuw en Grottenbeer (Figuur 5).

Figuur 4: Grotschildering voorstellend een Emoe, Australië (Bron: artsandculture.google.com)

Afbeeldingen van mensen, kleine zoogdieren en vogels zijn erg zeldzaam. Verder komen allerlei abstracte symbolen voor. Er is wel een aantal beeldjes, van ivoor of been, die een mens voorstellen meestal van vrouwen. Het bekendst is de Venus van Willendorf. Hoewel in die

Figuur 5: Grotschildering met o.a. oerossen, Lascaux, Frankrijk (ca. 17.000 v. Chr.) (Bron: Prof. Saxx, historiek.net)

periode ook vlinders rondvlogen ben ik nergens een afbeelding van een vlinder tegengekomen. In de periode na het jong-paleolithicum, de middensteentijd en het vroeg-neolithicum (8000-3500 v. Chr.) zijn in Spanje en Noord-Afrika (o.a. Tassili-gebergte) de nodige rotstekeningen gemaakt. In Spanje zijn het vooral jacht- en dansscènes. Zijn in de voorafgaande periode, het jong-paleolithicum, afbeeldingen van mensen uiterst zeldzaam, op de Spaanse en Noord-Afrikaanse tekeningen zijn mensen ruimschoots vertegenwoordigd. Op de Spaanse tekeningen komen vooral Europese diersoorten voor. Met name het Edelhert is vaak afgebeeld. Verder ook soorten als de Steenbok en de Oeros. Beroemd is een afbeelding van een man of vrouw die in een boom is geklommen om honing van wilde bijen te bemachtigen. In Noord-Afrika bestaat het repertoire uit jachttafereelen en scènes van herders met koeien. Scènes van krijgslieden met wagens en ruitelij, en met paarden en kamelen zijn het jongst. Tot de

Figuur 6: 'Vlindergod', Rotsgravure. Val Camonica, Italië (5000 v. Chr.) (Bron: E. Anati, rockartscandinavia.com)

afgebeelde dieren behoren de nodige typisch Afrikaanse soorten zoals de Olifant, de Giraffe, het Nijlpaard en de Struisvogel. Deze diersoorten komen nu niet meer in Noord-Afrika voor.

Jager-verzamelaar wordt landbouwer

In de periode 10.000-7000 v. Chr. vond in het Midden-Oosten een belangrijke verandering plaats: de ontwikkeling van de landbouw. Tussen 6500 en 6000 v. Chr. begint daar de productie van aardewerk, dat ook werd versierd. Ook maakte men dier- en mensfiguren van klei of been.

Vanaf 6000 v. Chr. gaat ook in Europa de landbouw de jacht steeds meer vervangen. Iets later, rond 5000 v. Chr., begint men in Mexico met de verbouw van maïs. Omstreeks 3500 v. Chr. worden in het Andesgebied de eerste aardappelen verbouwd. In het verre oosten begint men ongeveer in dezelfde periode met de verbouw van rijst. Rond 3000 v. Chr. ontstaat ook het eerste beeldschrift. Al die verschillende culturen hebben de nodige kunstwerken voortgebracht in allerlei vormen.

Oudste vlinderafbeelding?

De mogelijk oudste afbeelding van een vlinder is te vinden in de Centrale Alpen (Schimitscheck, 1978). In de vallei Val Camonica in Lombardije (Italië) zijn gedurende een lange periode liefst 300.000 rotsgravures (petrogliefen) aangebracht. Eén van die gravures, uit het Neolithicum – ca 5000 v. Chr. – stelt mogelijk een vlinder voor (Figuur 6). De gravure laat echter ook andere interpretaties toe en het is niet zeker of het inderdaad om een vlinder gaat.

Primeur voor Egyptenaren

De eer voor de eerste, duidelijke afbeelding van een vlinder gaat naar de Egyptenaren. Egyptische graf-tomben hebben vaak kleurrijke wandschilderingen of beschilderde kalksteenreliëfs. Sommige van die graf-tombes laten vrij realistische jacht- en visscenes zien, waarin ook vlinders voorkomen. In de graf-tombe van Kagemni-Memi uit de 4^e dynastie (2590-2470 v. Chr.) bevindt zich een beschilderd kalksteenreliëf waarop vissersboten en vissers zijn te zien met onderwater een aantal vissen, waaronder een Meerval. Een Nijlpaard bijt een krokodil in de rug. Ook zien we enkele kikkers of padden en, voor het eerst, enkele vlinders. Ook de graf-tombe van Kanawati-Abden-Raziq uit dezelfde periode bevat een afbeelding van een vlinder. Bij die oorspronkelijk beschilderde kalksteenreliëfs is de kleur vrijwel verdwenen en is niet meer na te gaan om welke vlinder het gaat. Dat is wel het geval bij een graf-tombe van Merefnebef uit een wat latere periode. In deze tombe uit de 6^e dynastie (2320-2160 v. Chr.) bevindt zich een wand-

Figuur 7: Schildering van een IJsvogel, Blauwe reiger en een vlinder in de graftombe van Merefnebef (6^e dynastie, 2320-2160 v.Chr.) (Bron: D.Haynes, scholar.sun.ac.za)

schildering met onder andere een moerasscene. Naast een IJsvogel en een Blauwe reiger is een vlinder te zien (Figuur 7).

Het blijkt te gaan om de Kleine monarchvlinder (*Danaus chrysippus*). De Kleine monarchvlinder is een vrij grote vlinder die inheems is in Afrika beneden het Atlasgebergte, Arabië en vandaar door tropisch Azië tot in Australië. De Kleine monarchvlinder heeft verschillende geslachten (*Ceropegia*, *Asplegia*) uit de Maagdenpalmfamilie als waardplant. Voor zover mij bekend zijn geen van alle moerasplanten. Des te opvallender is dat deze vlinder meestal wel in een moerascontext wordt afgebeeld. Afbeeldingen van de Kleine monarchvlinder komen ook nog in graftombes van jongere datum voor zoals in de graftombe van Nahkt (18^e dynastie, 1557-1304 v. Chr). Noemenswaard is verder een schildering, uit dezelfde periode, uit de graftombe van Nebunam. De schildering bevindt zich in het British museum. Het is een jachtscene in een moeras: een jager in een boot vangt enkele reigers met de hand, een Wilde kat (*Felis sylvestris*) vangt twee kleine vogels en een eend (Figuur 8).

Figuur 8: Vogeljacht met o.a. een vogelvangende kat en vlinders. Graftombe van Nebunam (18^e dynastie, 1557-1304 v.Chr.) (Bron: wikipedia.org)

Figuur 9: Kleine monarchvlinder (*Danaus chrysippus*) (Bron: dezimmer.net, in D. Haynes, scholar.sun.ac.za)

In de Nijldelta komt ook de Moeraskat (*Felis chaus*) voor maar die is niet gestreept. Op dit fragment zijn vier vlinders te zien. Het gaat om de Kleine monarchvlinder of een sterk daarop lijkende soort, namelijk het vrouwtje van *Hipolimnas missipus*, die geen Nederlandse naam heeft maar in het Engels Danaid eggfly heet. De Kleine monarchvlinder is giftig (Figuur 9).

Het vrouwtje van de Danaid eggfly niet en er is dus sprake van een mooi staaltje mimicry of met andere woorden, je doet net of je ook giftig bent. Het mannetje van deze vlindersoort ziet er overigens geheel anders uit: het is zwart met enkele grote witte vlekken.

Op andere Egyptische afbeeldingen zijn ook vlindersoorten herkenbaar, onder meer *Colotis fausta* (Engelse naam: Large arab salmon), de Blauwe ijsvogelvlinder (*Limenitis reducta*) en de Distelvlinder (*Vanessa cardui*). Ook zijn nachtvlinders afgebeeld en tal van vlinders waarbij het volstrekt onduidelijk is om welke soort het gaat.

Afbeeldingen van vlinders zien we niet allen op graf-schilderingen en in beschilderde kalksteenreliëfs maar ook op andere voorwerpen zoals op een tweetal armbanden (4^e dynastie, 2950-2470 v. Chr.) en op zes kleine blauwe faience beeldjes van een Nijlpaard uit de 11^e-12^e dynastie (2040-1785 v. Chr.) (Figuur 10).

Figuur 10: Blauw faience beeldje van een Nijlpaard met een tekening van vlinders op de rug (11-12^e dynastie, 2040-1785 v. Chr.) (Bron: D.Haynes, scholar.sun.ac.za)

Een dergelijk blauw Nijlpaardje is, als replica, ook te koop in het Rijksmuseum van Oudheden. Helaas zijn daarop alleen waterplanten te zien en geen vlinders.

Ten slotte zijn er ook een drietal faience amuletten en een tweetal ingelegde amuletten de vorm van een vlinder bekend met de datering 12e-13e dynastie (1991-1660 v. Chr.).

In totaal zijn er 66 Egyptische graftomben met schilderingen of beschilderde kalksteenreliëfs waarop één of meer vlinders voorkomen (Nazari 2015).

Geen symbolische betekenis

Het Egyptisch godenpantheon kent de nodige dieren. Horus, de hoofdgod van Neder-Egypte en in het Oude rijk rijksgod, heeft de kop van een Slechtvalk. Chepre, symbool van de ochtendzou, heeft de gedaante van een scarabeekever. De goden van dodencultus, Thot en Anubis, hebben een kop van een Ibis respectievelijk van een Jakhals en zo zijn er nog de nodige andere diergoden. Toëris, het Nijlpaard, is de godin van de vruchtbaarheid. Sobek, de krokodil, is de heer van de Nijl. Ook op hiërogliefen komen de diverse dieren voor. Natuurlijk is het verleidelijk om te denken dat vlinders ook een bepaalde symbolische betekenis hadden. Dat blijkt niet het geval te zijn. Vlinders hebben in het Egyptisch van toen geen eigen naam en werden gewoon gerekend tot de vliegende dieren. Ook zijn er geen teksten bekend die duiden op een symbolische betekenis van vlinders (zie o.a. Het Egyptische dodenboek (Geru 1974)).

Wordt vervolgd.

Selectie van geraadpleegde literatuur.

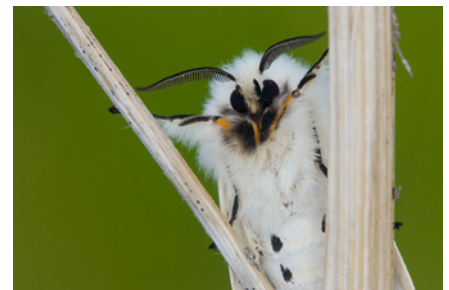
- Anonymus, 1967: *Larousse Encyclopedia of Prehistoric and Ancient art*.
Anonymus, 1974: *New Larousse Encyclopedia of Mythologie*.
Amati, A., 2009: *The way of life recorded on the Rock Art of Valcamonica*. Scandinavian Society for Prehistoric Art.
Bandi, H-G., H. Breuil, L. Berger-Kirchner, H. Lothe, E. Holm & A. Lommel, 1961: *Het Stenen Tijdperk. Vierduizend jaar rotsafbeeldingen*. Kunst der Wereld. Elsevier-Amsterdam/Brussel.
Beltran, A., 1982: *Felskunst der Spanischen Levante*. Gustav Lübbe Verlag GmbH, Bergisch Gladbach.
Dijkstra, A., 2008: Vlinders op miniaturen in laat- (en) middeleeuwse manuscripten. *Nieuwsbrief Vlinderwerkgroep Drenthe* 17 (2): 12-15.
Dijkstra, A., 2010: Vlinders in het Getijdenboek van Katherina van Kleef (1417-1476). *Nieuwsbrief Vlinderwerkgroep Drenthe* 19(1): 2-13.
Dijkstra, A., 2011: Vlinders in het Land van Maas en Waal. *Nieuwsbrief Vlinderwerkgroep Drenthe* 21(1): 6-7.
Garlake, P., 1995: *The Hunter's Vision, The prehistoric Art of Zimbabwe*. British Museum Press, Londen.
Geru, M.A., 1974: *Het Egyptisch dodenboek*. Uitgeverij Ankh-Hermes b.v., Deventer.
Hayes, D., 2013: *The symbolism and significance of the butterfly in ancient Egypt*. Thesis Stellenbosch University
Johanson, D. & B. Edgar., 2001: *From Lucy to Language, principal photography by David Brill*. Cassel & Co, Londen.
Johnson, R.T., 1979: *Major Rock Paintings of Southern Africa*. Meulenhoff Amsterdam
Morwood, M.J., 2002: *Visions from the Past, The Archeology of Australian Aboriginal Art*. Smithsonian Institution Press, Washington, D.C.
Nazari, V. & L.Evans., 2015: Butterflies of Ancient Egypt. *Journal of the Lepidopterists' Society* 69 (4): 242-267.
Schaap, B., 1982: *Reisboek voor prehistorische grotten. Inleiding tot de grotkunst uit de oude steentijd*. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem.
Schimitscheck, E., 1978: Ein Smettermilchschild im Val Camonica aus dem Neolithicum. *Anzeiger für Schädlingkunde Pflanzenschutz Umweltschutz* 51:113-115
Woldring, I., 1963: *Egypte, De kunst der Faraos*. Elsevier Amsterdam/Brussel.

Versterking en verjonging bestuur noodzakelijk

Ate Dijkstra

Het geheel onverwachte wegvallen van Minko, net twee jaar na het overlijden van Jelle de Vries, ook al een belangrijke steunpilaar van de Vlinderwerkgroep en bestuurslid, toont nog weer eens de kwetsbaarheid van een vrijwilligerswerkgroep als de onze aan. Gelukkig hebben we vorig jaar Stefan Pronk als nieuw en enthousiast nieuw bestuurslid mogen begroeten. Ook zijn we heel blij met Robertjan Huizing, die begin april unaniem als bestuurslid is verwelkomd. Robertjan heeft zich bereid verklaard de coördinatie, begeleiding en het gegevensbeheer van de nieuwe dagvlinderprojecten (zie elders in deze Nieuwsbrief) op zich te nemen en daarmee een deel van de vele klussen die Minko deed. Ondanks deze heuglijke en

zeer welkome verjonging blijft aanvulling en vernieuwing van het bestuur noodzakelijk wil de Vlinderwerkgroep Drenthe ook op langere termijn haar activiteiten kunnen voortzetten. Zo is voor een deel van de bestuursfunctie die Minko had, secretaris van de werkgroep, nog geen vervanger gevonden. Geen van de leden van het huidige bestuur kan of wil deze taken op zich nemen, deels omdat men al de nodige andere verplichtingen heeft en/of omdat men ook niet meer tot de jongsten behoort. Daarom nogmaals een oproep ter versterking en verjonging van het bestuur om samen te werken aan de doelstellingen waar we voor staan, met Minko en Jelle als inspirerende voorgangers: kom erbij!

Witte tijger (*Spilosoma lubricipeda*) (Foto: Geert de Vries)

Colofon

Redactie:

Pauline Arends
Ate Dijkstra
Ben Hoentjen (eindredactie)

Vormgeving en opmaak:

Jan Faber

Uiterste inleverdatum
kopij najaarsnieuwsbrief:
20 oktober 2018

